

Boekbesprekingen

De betekenis van onalledaagsheid

Jaap Lengkeek, *Vakantie van het leven: over het belang van recreatie en toerisme*, Amsterdam/Meppel: Boom, 1996.

Afgaande op *Vakantie van het leven* is Jaap Lengkeek een wolf in schaapskleren. In het boek behandelt de auteur het belang van recreatie en toerisme, waarbij de nadruk gelegd wordt op de impact van overheid en markt. Lengkeek's boek is bedoeld als een kritische onderbouwing van het beleid ten aanzien van vrijetijdsbesteding. Op het eerste gezicht lijkt *Vakantie van het leven* dan ook de zoveelste gortdroge beleidsstudie te zijn, waarin lezers zonder affiniteit met de materie verdwalen in een betekenisloos landschap van nota's, wetten, regelingen, organisaties, verenigingen, ministeries en wat dies meer zij. Schijn bedriegt: *Vakantie van het leven* is een interessant, goed geschreven boek, dat over veel meer gaat dan over beleid alleen. Het is een boek dat getuigt van betrokkenheid en eruditie, waarin een visie op de sociale werkelijkheid verkondigd wordt die grote implicaties kan hebben voor de sociologische praktijk. Sotto voce maakt Lengkeek tussen de regels door de kachel aan met de traditionele sociologie van de vrijetijd - en niet alleen met de sociologie van de vrijetijd.

In *Vakantie van het leven* pleit de auteur voor een andere kijk op de sociale werkelijkheid. In Lengkeeks optiek staat het concept van een meervoudige werkelijkheid centraal, dat ontleend is aan fenomenologen als Bergson, James, Husserl en Schutz. Voor de goede orde: ook al wordt Lengkeek daar soms van beticht, met esoterisme in de trant van Carlos Castaneda heeft het idee van een meervoudige werkelijkheid niets te maken. Lengkeek ontkent niet dat wij allemaal deel uitmaken van een objectieve werkelijkheid en onderworpen zijn aan de wetmatigheden daarvan. Hij is wars van de theorieën zoals die bijvoorbeeld binnen de New Age verkondigd worden. 'De chirurg snijdt toch slechts in de enige tastbare werkelijkheid van de blindedarm? En als we niet verdoofd zouden zijn, zou dat nog verschrikkelijk pijn doen ook.' Lengkeek ontkent echter wel dat wij die objectieve werkelijkheid volledig kennen of überhaupt kunnen kennen. Onze menselijke vermogens, onze zintuigen en ons bewustzijn, zijn daar te beperkt voor. We moeten het

doen met onze subjectieve afspiegeling, zoals die in onze hoofden bestaat. We leven, of we dat nu op prijs stellen of niet, in een subjectieve werkelijkheid, die is toegesneden op onze behoeften. Met instemming haalt Lengkeek Alfred Schutz aan. Volgens Schutz is de objectieve werkelijkheid te chaotisch en te bedreigend voor de menselijke geest, die om die reden een 'alledaagse werkelijkheid' heeft opgebouwd om continuïteit en orde te creëren.

De keerzijde van de medaille is, dat ondanks onze behoefte aan alledaagsheid, we een even grote behoefte hebben om het alledaagse zo nu en dan achter ons te laten, bijvoorbeeld omdat we die als beklemmend of leugenachtig ervaren. In zulke gevallen gaan we op zoek naar het ware, dat buiten het alledaagse ligt. We leveren ons over aan fysieke inspanningen die aan de grenzen van ons uithoudingsvermogen liggen, we zoeken de nabijheid van dood, verminking of ontstellende entiteiten, we gaan op zoek naar ons 'ware ik', naar het verleden, ongeremde sex, naar exotische oorden, de tijdloze schoonheid van kunst en cultuur of ongerepte natuur. Soms is een tocht die uit het alledaagse voert een individuele aangelegenheid, bijvoorbeeld in dromen of fantasieën, soms ook ondernemen we die met verwante zielen en bouwen we met onze reisgenoten een nieuwe werkelijkheid op, vlak buiten de alledaagse werkelijkheid die we hebben verlaten en waar we meestal weer naar zullen terugkeren.

Schutz stelde al, vermeldt Lengkeek, dat er meerdere variaties op de alledaagse werkelijkheid mogelijk zijn en zelfs daadwerkelijk bestaan. Ons tijdsbesef, ontleend aan de onverbiddelijk tikkende klok wordt bijvoorbeeld bij bepaalde gelegenheden opgeschort. 'Gezelligheid kent geen tijd', zoals het gezegde wil. Mensen die geconfronteerd worden met gebeurtenissen die inbreuk maken op onze alledaagse werkelijkheid rapporteren hetzelfde verschijnsel van tijd-loosheid. Onze realiteitsopvatting wordt soms eveneens opzij geschoven. Als we bijvoorbeeld een fantastisch verhaal tot ons nemen, nemen we zelfs die zaken voor 'waar' aan, die we in de alledaagse werkelijkheid maar beter links kunnen laten liggen. Onze 'bewustzijnsspanning' is niet altijd even groot - in de alledaagse werkelijkheid houden we onze lusten, onze sym- en antipathieën zorgvuldig onder controle, terwijl we elders, bijvoorbeeld tijdens een nachtelijk bezoek aan een dranklokaal, in het meest onbenulige akkefietje al voldoende aanleiding zien om met elkaar naar bed, in gesprek of op de vuist te gaan.

Deze andere werkelijkheden zijn door sociale wetenschappers sterk verwaarloosd. De socioloog heeft het alledaagse tot zijn werkterrein gemaakt en andere werkelijkheden links laten liggen. In de sociologie is

het concept van andere werelden ondergesneeuwd, en heerst het misverstand dat de fenomenologische erfenis niets meer om het lijf heeft dan een onderzoeksmethodologie. In het geval van sommige sociologische specialisaties is dat begrijpelijk of zelfs wenselijk, in het geval van andere catastrofaal. Zeker in het geval van de vrijetijdswetenschappen heeft de nadruk op de 'alledaagse werkelijkheid' geleid tot een ernstige beperking van het gezichtsveld - zelfs in de kringen van de Tilburgse School. Vrijetijd wordt te vaak gezien als 'consumptie', een 'van overheidswegen ter beschikking gestelde compensatie voor aangedaan ongerief in de sfeer van de arbeid', of als een uitvinding van moderne Westers kapitalisme. Het autonome karakter van vrijetijd wordt al bij voorbaat ontkend.

Lengkeek zet zich af tegen deze benadering en beargumenteert dat vrijetijd als enclave van het on-alledaagse letterlijk zo oud is als de weg naar Rome. De elites van de Griekse stadsstaten en het oude Rome konden zich van tijd tot tijd onttrekken aan het alledaagse leven, het 'Vita Activa', en zich in het 'Vita Contemplativa' bezighouden met zaken die het leven meer, een andere en vooral een diepere zin gaven. Studie, ontwikkeling van mentale en fysieke capaciteiten, meditatie, reizen of het vertoeven in het gezelschap van vrienden boden de mogelijkheid te verkeren in een andere werkelijkheid dan die van alledag. Andere werkelijkheden werden verkend, waardoor men soms in staat was het alledaagse in een ander licht te bezien. Zeker in het Rome van rond de aanvang van de Christelijke jaartelling stond tegenover deze 'hogere' invulling van vrijetijd het platvloerse 'brood en spelen'. Een intellectueel als Seneca gruwde overigens van dit vulgaire vermaak en riep fijnbesnaarde zielen op om zich verre van deze verdorvenheden te houden.

Deze tegenstelling tussen verschillende vormen van vrijetijdsbesteding bestaat tot op de dag van vandaag. Bepaalde vormen van vrijetijdsbesteding verkregen erkenning in de alledaagse wereld, in die zin dat het on-alledaagse karakter ervan werd gezien als boven-alledaags. Op andere vormen werd met *dédain* neergezien, en werden juist als 'efemeer', 'werelds' of 'triviaal' betiteld. Elke on-alledaagsheid werd ontkend. Soms verschilt men van mening over de classificatie van een bepaalde vorm van vrijetijdsbesteding. Lengkeek illustreert dit aan de hand van de ontwikkeling van de sociologie van het toerisme. Daniel Boorstin bracht in de vroege jaren zestig het toerisme onder de noemer van het 'pseudo-event'. De toeristische ervaring is een kwestie van oplichterij, meende Boorstin. Wat er op de lokaties gebeurt die toeristen bezichtigen is volgens hem een zaak van geldklopperij, ordinaire commercie en het creëren van een kortstondige illusie. Volgens hem was toerisme net zo

alledaags als het nuttigen van een hamburger in McDonalds. In de late jaren zeventig weersprak Dean MacCannell deze these. Volgens MacCannell was toerisme allerminst een platvloerse aangelegenheid, maar juist een verhevene. Toeristen zijn op een queeste, stelde hij, naar de essentie van de wereld en het leven. Door toerisme, door het bezoeken van belangrijke plaatsen, kunnen toeristen de zinvolle relatie tussen hen en de wereld weer herstellen. Het dagelijks leven is zo gefragmenteerd geworden, dat de ware aard van de dingen, de authenticiteit van het leven, uit het zicht is geraakt. Het toerisme biedt echter een uitkomst: door met eigen ogen de belangrijke zaken van de samenleving te aanschouwen - het oude slagveld, het hoogste punt, het diepste punt, 'the Bonny and Clyde shoot-out area', de plaats waar het gezag zetelt, de beroemde kunstwerken - wordt de connectie met het authentieke weer hersteld. Toeristen zijn op zoek naar authentieke ervaringen, naar iets wat 'echt' is, daar komt het in het kort op neer.

In de jaren tachtig ontwikkelde Eric Cohen een theorie waarin deze tegenstellingen worden verenigd. Volgens Cohen komen zowel alledaagse en triviale, als on-alledaagse en existentiële ervaringen, in het toerisme voor, alsmede een aantal vormen daartussen in. De massatoerist die zich verplaatst naar het Middellandse Zee-gebied om zich te herstellen van de aanslag die de arbeid op hem heeft gepleegd, beweegt zich nog min of meer binnen de parameters van de alledaagse werkelijkheid. De eenzame 'backpacker' die zich naar India begeeft om kennis te nemen van een andere cultuur, verlaat daarentegen de alledaagse werkelijkheid. Op Cohen's spectrum van toeristische ervaringen bevindt de toerist van MacCannell zich ergens tussen die twee uitersten.

Lengkeek pleit ervoor in de sociale wetenschappen, zoals dat in de sociologie van het toerisme al het geval is, het concept van een meervoudige werkelijkheid centraal te stellen. Het concept kan de ogen openen voor intersubjectieve werelden die mensen opbouwen, in de sfeer van de vrijetijd, in meer of minder mate bezijden de alledaagse werkelijkheid. Het begrip dat Lengkeek daartoe lanceert, leunend op het veldtheorie van Pierre Bourdieu, is dat van 'contra-structuur'. 'Contra' staat hier niet voor 'anti', benadrukt Lengkeek. 'Contra' staat hier voor 'aan de andere zijde van'. Er zijn legio wereldjes, bijvoorbeeld die van watersporters, jagers, bodybuilders, natuurliefhebbers, amateur-historici of voetballers, waarin de alledaagse werkelijkheid even 'tussen haakjes wordt gezet'. In zulke wereldjes worden andere waarden nagestreefd dan maatschappelijke - soms staan dergelijke waarden zelfs haaks op wat 'men' of 'de' samenleving nastrevenswaardig acht: ongebreideld elitisme, het genot van het doden, excessieve kracht en fysiek, volledige

competitie. In zulke wereldjes wordt de maatschappelijke hiërarchie vaak met de voeten getreden: terzijde geschoven bureaucraten maken op de watersportclub de dienst uit, in het wereldje van de bodybuilders spelen de arbeiders en de lagere middenklassers moeiteloos de baas over hen die 'van betere komaf' zijn. In dergelijke wereldjes wordt gestreden, onderhandeld, gekonkeld, gestreefd, gecommuniceerd met betrekking tot zaken waarvoor in de alledaagse werkelijkheid geen plaats, middelen of woorden zijn.

De toestand van dergelijke werelden is precair. De ene keer probeert men ze aan banden te leggen, ongeveer zoals nu door sommigen getracht wordt een sport als Free Fight te laten verbieden. De andere keer verliezen wereldjes hun onalledaagse karakter, doordat media en commercie zich erop storten, de wereldjes voor iedereen die het kan betalen openleggen en het exclusieve karakter ervan verdwijnt. Jürgen Habermas, die Schutz' gedachtengoed in een eigen theorie verwerkte, analyseerde dergelijke situaties als het 'out of control' geraken van de overheid en de markt. Eigenlijk bedoeld om de alledaagse werkelijkheid - Habermas gebruikt de term 'leefwereld' - te coördineren, hadden staat en markt zich verzelfstandigd tot subsystemen die geen ander doel meer hadden dan zichzelf in stand te houden. Als gevolg daarvan dringen overheid en markt steeds dieper door in de alledaagse werkelijkheid, waardoor we steeds meer gereduceerd worden tot burgers en cliënten van de staat en consumenten of producenten. Voor zaken die we niet kunnen vertalen in termen van geld of macht is geen plaats meer. Habermas' oplossing komt erop neer dat de systeemwereld weer onder controle van de leefwereld gebracht moet worden, waardoor rationaliteit en argumentatie het aangezicht van de wereld zullen gaan bepalen. Habermas pleit eigenlijk voor een machtsvrije democratie.

Lengkeek verzet zich tegen een dergelijke oplossing, en wijst erop dat een 'dictatuur van het alledaagse' geen soelaas biedt, mogelijk wel als het gaat om markt en staat aan banden te leggen, maar niet als het gaat om de protectie van unieke waarden en ervaringen die in de contra-structuren worden gegenereerd. Die laten zich per definitie niet langs een universele rationaliteit of Rede verwoorden. Daarnaast, bepaalde ervaringen verdienen het om on-alledaags te blijven, en we doen er verstandig aan de contra-structuren waarin die geproduceerd worden te koesteren, of we het er nu mee eens zijn of niet. Uitsluitend wanneer de alledaagse wereld of andere contra-structuren in gevaar komen, zou interventie moeten worden overwogen.

Dat laatste is bijvoorbeeld het geval met de contra-structurele waarden van de natuurlobby, die erin slaagt om de ene na de andere lap

grond te reserveren voor 'natuurontwikkeling'. Die bestaat meestal uit het met veel kunst en vliegwerk weren van menselijke invloeden uit een gebied, in de verwachting dat er vervolgens een stuk oer-natuur ontstaat. Het onbebouwd areaal Nederland dreigt hierdoor te veranderen in een onmenselijk landschap. Bepaalde zones worden gereserveerd voor een geïndustrialiseerde landbouw, andere zones worden gereserveerd voor een oer-natuur. Mensen, uitgezonderd boeren en natuurfanaten, hebben er niets meer te zoeken. In dit geval wordt de wereld van bijvoorbeeld, sportvissers, dagjesmensen, motorcrossers en watersporters getiranniseerd door een klein contra-structureel wereldje, dat zijn eigen waarde - natuur - heeft uitgeroepen tot de allerhoogste. Lengkeek pleit er dan ook voor om andere contra-structurele aanspraken op het landschap net zo serieus te nemen als die van de machtige natuurkingsi's. Dit heeft hem overigens in bepaalde kringen *persona non grata* gemaakt: het heeft bijvoorbeeld maar een haartje gescheeld, of de redactie van het progressieve Wagenings Universiteitsblad weigerde een interview met Lengkeek te plaatsen. Uitlatingen over de contra-structurele, en niet-intrinsieke, waarde van natuur werden door de redactie niet alleen ervaren als iets wat niet 'kon', maar zelfs als iets wat niet 'mocht'.

Veel van wat Lengkeek in *Vakantie van het leven* zegt, is op zich natuurlijk niet nieuw. Veel contra-structurele werkelijkheden zijn in de loop der jaren in kaart gebracht door actor-centrische sociologen, die niet zelden hun theoretisch raamwerk ontleenden aan dat van Schutz. Lengkeeks bezwaren tegen het Verlichtings-denken van Habermas zijn al eerder door de post-modernisten onder woorden gebracht. Toch is dat geen argument om *Vakantie van het leven* te bestempelen als een overbodig boek. Lengkeeks bouwstenen mogen dan oud zijn, de manier waarop hij ze verwerkt tot een prikkelend betoog is dat beslist niet. Nieuw is bijvoorbeeld dat Lengkeek de maatschappelijke relevantie aangeeft van ideeën die eigenlijk alleen als van academisch belang worden beschouwd. De sociologie zou er goed aan doen de boodschap van Lengkeek serieus te nemen, aangezien ze dreigt te verworden tot een ingedutte wetenschap, zonder élan, charme of gewicht, waarin prijzen niet worden uitgereikt, geldstromen worden afgesneden en studierichtingen worden opgeheven.

Willem Koert

Sport, sport, sport

Grant Jarvie & Joseph Maguire, *Sport and Leisure in Social Thought*, Londen en New York: Routledge, 1994, 272 p.

De titel van dit boek geeft precies aan waar het boek over gaat en wat er mijns inziens ook het zwakke punt van is. De auteurs geven een overzicht van de sociologische theorievorming van de klassieke sociologie tot het postmodernisme en het globaliseringsdenken en gaan daarbij na of binnen die theorieën en denkrichtingen iets over sport gezegd is. Helaas is dat over het algemeen niet veel en voor zover er al iets over gezegd wordt, is het niet erg bijzonder.

Het werk van Elias en Bourdieu vormt hierbij een uitzondering. Sport vormt voor deze auteurs wel een belangrijk aandachtsgebied. Het probleem dat zij voor Jarvie en Maguire opleveren is dat in het bestek van een hoofdstuk van dertig pagina's per auteur uitgelegd moet worden wat hun algemene theoretische benadering is en wat voor inzichten daaruit ten aanzien van de sport voortvloeien. Gegeven de moeilijkheid van deze taak slagen zij daar redelijk in. De hoofdstukken over deze auteurs vindt ik het meest geslaagd.

Dit is een zeer tweeslachtig boek. Alhoewel beide schrijvers bekend staan als sportsociologen en zich ook als zodanig opstellen, hebben zij meer algemene pretenties. De laatste zin van hun boek luidt: 'We also hope that this text provides a useful introduction to sociological thought *per se*'. Enige regels eerder schrijven zij echter dat de vooruitgang van de (sport)sociologie afhangt van aandacht voor het specifieke en het bijzondere en niet van abstracties en algemeenheden. Hun boek is echter een en al abstractie en algemeenheid. Wel moet worden gezegd dat zij die algemeenheden, voor zover ik dat kan beoordelen, correct uiteenzetten.

Tot slot enige voorbeelden van de manier waarop de auteurs te werk gaan. Op basis van een overzicht van het werk van Durkheim stellen zij vast dat sport een integrerende werking kan hebben en dat het in bepaalde opzichten tot het domein van het heilige gerekend moet worden. Dat zijn belangrijke, zij het niet al te originele inzichten. Hier blijft het echter bij, er wordt verder vrijwel niets mee gedaan. In het hoofdstuk over moderniteit en postmoderniteit verbinden de auteurs deze onderwerpen met sport en vrije tijd door enkele opmerkingen over het gebruik van de Olympische vlam, de verwerping van het idee dat de schaarste overwonnen is en spel in belang toeneemt en de van Frans vooroordeel druipende visie van Baudrillard op Amerika als een groot

Disneyland. In het hoofdstuk over globalisering wordt, naast de algemene beschouwing van het onderwerp, vastgesteld dat er allerlei internationale invloeden op sportgebied te bekennen zijn.

Ruud Stokvis

De metamorfose van Emmen

Gerrit van Vegchel, *De metamorfose van Emmen. Een sociaal-historische analyse van twintig kostbare jaren, 1945-1965*. Amsterdam/Meppe: Boom, 1995, 344 p., ISBN 90-5352-184-4, f 37,50.

Emmen was recent veelvuldig in het nieuws vanwege een bestuurscrisis waarbij ambtenarenkoppes rolden. Machtsmisbruik en een miljoenentekort op de gemeentebegroting lagen daaraan ten grondslag. Kennelijk heeft de gemeente een geheel eigen politieke cultuur. Over die cultuur is onlangs een boek verschenen, zij het dat het ingaat op de twee na-oorlogse decennia. De 'metamorfose van Emmen' betreft de opmerkelijk snelle transformatie van een betrekkelijk armoedig veendorp tot een modern industriecentrum. Met deze omslag op economisch terrein, mede een gevolg van het aanwijzen van dorp en regio als ontwikkelingsgebied, gingen grote veranderingen op politiek en sociaal-cultureel terrein gepaard. Deze werden mede in gang gezet door de bemoeienissen van een opkomende professionele bestuurlijke elite, die meende dat de begeleidende verschijnselen van het lokale industrialisatieproces gestuurd moesten worden. Er diende in haar optiek sprake te zijn van 'beheerste modernisering'.

De socioloog Gerrit van Vegchel heeft zijn proefschrift omgewerkt tot een vlot geschreven boek, dat verzorgd is uitgegeven. In acht hoofdstukken zet hij uiteen hoe Emmen en zijn satellieten tussen 1945 en 1965 in de vaart der volkeren zijn opgestuwd. Daarbij bedient hij zich van een aanpak die hij 'politicografie' heeft gedoopt. Het gaat daarbij vooral om de vraag wie in een bepaald gebied de politieke inrichting van het samenleven bepaalt en beheert, op welke politieke cultuur deze sturing berust en in welke 'vocalulaires' dit gebeurt. In concreto gaat het ten aanzien van Emmen om de bestuurders die in de maakbaarheid van de lokale samenleving geloofden en door middel van maatschappelijke interventies probeerden een nieuwe samenleving te scheppen. Daarbij besteedt de auteur aandacht aan de toenemende professionalisering van bestuurlijke elites, de samenhang met het bovenlokale niveau en de

conflicten tussen diverse fracties. Vooral bij de 'verwetenschappelijking' van het beleid speelden sociologen een belangrijke rol, niet alleen nationaal, maar ook plaatselijk.

Na een historisch overzicht van de modernisering in Zuidoost-Drenthe en het regionaal economisch beleid in Emmen volgt een uiteenzetting over de invloed van cultuursociologen op de beheerste modernisering. Zoals bekend vreesden zij de teloorgang van oude integratiekaders als gevolg van modernisering, die tot ontwrichting en zedenverwildering zou leiden, en zij pleitten daarom voor aanpassing via sociale planning. Overheid en bestuurders gingen deze zorg delen en namen het sociologische jargon over, maar zagen weinig in de bemoeienissen van de sociologen zelf. De noodzaak van sociale interventie bij de noodzakelijk geachte industrialisatie werd echter in brede kring onderschreven en daarbij kregen nieuwe professionele bestuurlijke elites een leidende rol. Maar het autoritair moralisme van cultuursociologen, die vooral een mentaliteitsverandering van de bevolking zochten, verdween met de opkomst van de 'moderne' sociologie van het toneel. Deze kwesties speelden ook in Emmen, waar vanaf 1947 een grootschalig industrialisatieproces plaatsvond, onder meer met de komst van AKU-vestigingen. Het na-oorlogse vooruitgangsgeloof en de morele zorg heersten eveneens in het Drentse dorp. Maar in de praktijk bleken arbeiders zich wonderwel aan te passen aan moderne bedrijfsregimes en van morele problemen was geen sprake. Toch kende Emmen een betrekkelijk hoge werkloosheid, waartegen de werkverschaffing werd ingezet. De Eenheidsvakcentrale voerde acties om het lot van de tewerkgestelden te verbeteren, maar vond een gesloten front van andere vakbonden, overheid en werkgeversorganisaties tegenover zich.

Op dit punt brengt Van Vegchel zijn 'politicografische' benadering in stelling, die inzicht moet bieden in de maatschappelijke constructie van de lokale politiek. Daarbij dient Lijpharts model van pacificatiepolitiek als heuristisch middel. Stabiliteit en een pluralistisch perspectief domineerden de gemeentepolitiek, met een hang naar consensus, saamhorigheid, harmonie, evenredige en evenwichtige vertegenwoordiging, compromisbereidheid, aanvaarding van de politieke hiërarchie en een geloof in partijdemocratie. Het gemeentelijk belang (en niet het partij- of persoonlijk belang) stond voorop, er werd een pragmatische, 'gedepoliti-seerde' politiek gevoerd, gericht op het oplossen van problemen. (In 1996 moet in deze politieke cultuur, getuige de knallende ruzies in het gemeenteapparaat, drastische verandering zijn gekomen.) Alleen de CPN vormde hierin een buitenbeentje en schuwde het debat niet - maar dreef daardoor de andere partijen weer dichterbij. Niettemin was het loka-

le sociale beleid verzuimd en patriarchaal, hetgeen Van Vegchel illustreert aan de woningbouwpolitiek en het huisvestingsbeleid. Van dualisme was geen sprake; de raad had weinig in te brengen, het college domineerde (met de burgemeester voorop) en in zijn taakvervulling gingen ambtenaren een steeds belangrijker rol vervullen. Daarentegen hadden kiezers als gevolg van de pacificatiepolitiek - waarvoor de paradox van concurrentiestrijd en coalitievorming gold - weinig greep op de partijpolitiek.

De invloed van sociologen in sociaal-culturele interventies, de dynamiek en wisselwerkingen tussen verschillende politieke integratieniveaus, de rol daarbij van bestuurlijke elites en de strijd tussen diverse verzuilde organisaties blijken het duidelijkst waar Van Vegchel ingaat op het welzijnsbeleid. Ook Emmen was na de oorlog in de greep van de 'morele paniek' en ook hier botsten twee visies hoe die te bestrijden: 'Waar de nieuwe professionele elite streeft naar een wetenschappelijk onderbouwde "vernieuwing" van de samenleving, probeert de oude elite, zich beroepend op de patriarchale hiërarchie, orde, gezag en eenheid te herstellen. In dit spanningsveld ontwikkelt zich het "welzijnswerk", dat zich kenmerkt door een wetenschappelijk professionalisme en een autoritair moralisme' (p.251). Die beide aspecten komen naar voren in de zorg om 'fabrieksmeisjes en -jongens'. Maar het 'probleem' bleek een fantoom, voortkomend uit angst voor ondermijning van het patriarchale gezag. Desondanks bleven de cultuurpolitieke bemoeienissen en het geloof in beheersing en maakbaarheid ook na deze 'ontdekking' groot.

In het slothoofdstuk gaat Van Vegchel in op de samenstelling van de bestuurlijke elite die de beheerste modernisering droeg, op de spanningen tussen oude en nieuwe elites, de banden van laatstgenoemde met een bovenlokale elite, alsook hun vocabulaires en de bronnen daarvan. Volgens de auteur kan het begrip 'beheerste modernisering' worden gezien als een samentrekking van cultuurpessimisme en vooruitgangsoptimisme. Op het lokale niveau vond echter geen passieve receptie van vertogen en voorstellingen hierover plaats, doch werden ze gebruikt in zoverre eigen observaties werden bevestigd. En passant wil Van Vegchel het dominante beeld van de jaren vijftig als een gezapig, stabiel en harmonieus decennium bijstellen, niet alleen wat de Emmense politieke cultuur betreft, maar zelfs in meer algemene zin (althans, waar de CPN in gemeenteraden vertegenwoordigd was). Nu wil ik dit graag aan nemen, want dat beeld wordt in recente publicaties steeds meer onderuitgehaald, doch zijn eigen empirische materiaal lijkt dit dominante beeld eerder te bevestigen dan te ontcrachten. Niettemin heeft Van Vegchel een interessant boek gewrocht, al verwacht ik niet dat de door hem

gemunte term 'politicografie' veel navolging zal vinden. De benadering die ermee wordt aangeduid lijkt daarvoor teveel op wat men ook wel sociologie, politicologie of historiografie zou kunnen noemen. Dat die drie disciplines bestreken worden is evenwel op zich een verdienste.

Rob van Ginkel

...groot kan zijn?

J. Heilbron, W. de Nooy & W. Tichelaar (red.), *Waarin een klein land: Nederlandse cultuur in internationaal verband*. Amsterdam: Prometheus, 1995.

Dit boek gaat uit van een wat ongelukkige reïficatie. Zoals de inleiding aankondigt, gaat het in het boek om vragen naar de wijze waarop 'de nationale cultuur' is ingebed in een veranderend stelsel van internationale uitwisselingen. Een dergelijke woordkeus roept het beeld op van een nationale cultuur, onmiskenbaar van Nederlandse snit, dat als ijkpunt zou kunnen dienen voor de vaststelling van de effecten van een 'in toenemende mate, (...) mondiaal cultuurstelsel'. Zo suggereert de redactie van meet af aan een historische ontwikkelingslijn van een nationale cultuur die aan een toenemende internationalisering onderhevig zou zijn. Het ware beter geweest als zij had gesproken van 'het culturele leven in Nederland' als onderwerp van haar bundel.

Dat zou een aantal voordelen hebben gehad. In het gangbaar spraakgebruik roepen de woorden 'cultureel leven', als betref het een rubriek in een tijdschrift, het beeld op van gewoonten van kunstgenot in de vorm van museumbezoek, van een gang naar het theater of de concertzaal, of van het lezen van een boek. Cultureel leven in die zin speelt zich af op een betrekkelijk elitair niveau en roept een hiërarchisch onderscheid op met alledagscultuur of massa-cultuur. De meeste hoofdstukken in het boek passen in dat beeld. Zij handelen over Rembrandt en het nationaal cultuurbezit, Mahler en het Concertgebouworkest, museaal aankoopbeleid van moderne kunst, de uitvoeringspraktijk van hedendaagse gecomponeerde muziek, vertalingen in en uit het Nederlands, en de rol van internationale filmfestivals. Met uitzondering van het laatste onderwerp, dat een bij uitstek massa-cultureel medium betreft met een geschiedenis van niet meer dan honderd jaar, richten de overige zich op vormen van cultuurgenot die over langere tijd ontwikkeld zijn door maatschappelijke bovenlagen. Speciaal wat dergelijke onderwerpen

betreft lijken de auteurs zich met hun uitgangspunt van de lotgevallen van de Nederlandse cultuur in de weg te zitten. Hun beschouwing van 'de nationale cultuur' in het licht van processen van mondialisering heeft daardoor trekken van een ongerechtvaardigd 'presentisme' of 'hodiecentrisme'.

Natuurlijk zijn begrippen als mondialisering of globalisering van recente aard. Ze geven processen aan van wereldomvattende vervlechting, op terreinen als politiek, economie en cultuur, die een herkenbare, hedendaagse verschijningsvorm hebben. Maar die huidige configuratie mag niet een voorgaande wereld oproepen opgetrokken rond zelfgevoegzame nationale eenheden. Zeker wat betreft de mondiale verbreding van standaarden van culturele appreciatie, op terreinen van muziek, schilderkunst, letterkunde, moet men stilstaan bij de paradox dat wat zich verbreed heeft, van meet af aan internationaal was, Europees, Westers. Van de Middeleeuwen af hebben cultureel productieve elites zich bewogen in een ruimte die Europees was. Nationale stijlen zijn nooit meer geweest dan plaatselijke nuances aangebracht in stilistische en idiomatische bewegingen die men alleen als ruimer Europees kan begrijpen. Ingewikkelde processen van 'mediation' en 'appropriation' hebben geleid tot een beurtverkeer tussen het regionale of nationale en het Europese niveau, waardoor nu eens hier dan weer daar een vernieuwende toon werd aangegeven die elders weer navolging vond en verandering onderging. Het opmerkelijke in onze tijd van mondialisering is dat zich dit Europese kader van cultureel internationalisme heeft verbreed over de wereld. Beethoven wordt gespeeld in Tokyo, Japanners drijven de prijzen van Van Gogh op, Koreanen, Chinezen en Japanners hebben zich geschaard onder de leidende vertolkers van Schubert en Schumann, Mozart en Mahler. In het Concertgebouworkest zitten musici uit Amerika en Azië.

Een wat andere uitleg van het begrip 'cultureel leven in Nederland' zou nog een tweede voordeel hebben gehad. Zoals gezegd richten de auteurs van de hier besproken bundel zich vooral op de brandpunten van cultureel leven die in een traditie van geïnstitutionaliseerd kunstgenot van maatschappelijke elites staan. Zij staan alle - en hebben altijd gestaan - op de kruising van nationale en internationale cultuurproductie. De vraag die in vele hoofdstukken centraal lijkt te staan is of 'Holland wel zijn woordje meespreekt', om een voetbalkreet aan te halen. Het Concertgebouw eigent zich een Mahler-traditie toe in zijn - geslaagde - poging internationaal als een toonaangevende Mahler-vertolker mee te doen. Voor Nederlandse filmers, moderne componisten, moderne schilders, is de analyse in deze bundel ingegeven door dezelfde vraag. Om

nogmaals in voetbaltermen te spreken, zou de vraag luiden: Accoord, wij spelen in Nederland voetbal, een spel dat internationaal volgens dezelfde regels gespeeld wordt, maar kunnen wij ons internationaal met de concurrentie meten? Ajax doet dat, met wat buitenlandse spelers, heel niet gek, en ook het Concertgebouw doet het met vertolkingen van Mahler en Sjostakovich goed. Wij draaien in die opzichten volwaardig mee in internationale competities. In andere opzichten, zoals de auteurs van deze bundel aantonen, wat minder.

Maar een keerzijde van die vraag - en één die heel centraal samenhangt met verkenning van processen van mondialisering - is hoe de internationale vloed van culturele producten het culturele leven in Nederland raakt. Wat voor processen van culturele toe-eigening, van inweving in lokale tradities en van culturele vertering, doen zich voor? Zeker als de achterliggende vraag, ook in deze bundel, luidt hoe een Nederlandse culturele eigenheid stand houdt in een context van culturele globalisering, zou een aantal bijdragen toch beneden het niveau van intrinsiek internationale 'high-brow' cultuur hebben moeten kijken. Het culturele leven in Nederland zou dan in andere gedaante verschijnen, meer in de zin van alledagscultuur, van een 'vernacular' idioom dat heel wel gebruik kan maken van internationaal aanbod, maar het inweeft in tradities van oude Nederlandse snit. Een analyse van de toe-eigening van Bach door Hervormd Nederland, met zijn jaarlijks hoogtij in de tientallen uitvoeringen, door beroeps- en amateurensembles, van de Mattheuspassie, zou een mooi voorbeeld zijn. Het zou ook heel goed de vloeiende overgangen aangeven tussen cultureel leven met de blik naar binnen - een Mattheus-uitvoering ten plattelande voor een publiek dat daar zijn vervulling vindt en gesticht huiswaarts keert - en Nederlands cultureel leven met de blik naar buiten - zoals in een CD-versie van 'de Mattheus' onder Ton Koopman die zich met de internationale concurrentie meet. Met één been staat Koopman in een lange Nederlandse traditie van Bach-beleving, met het andere in een uitvoeringspraktijk die afgestemd is op heersende internationale opvattingen inzake authenticiteit van instrumentarium en speelwijze. Hij, en bijvoorbeeld Frans Brüggen, doen dat met orkesten die in hun samenstelling de internationale aanhang van dergelijke opvattingen weerspiegelen.

Het is duidelijk dat dit boek over de Nederlandse cultuur in internationaal verband aan het denken zet. Maar dan toch vooral over de gemiste kansen. De behandelde onderwerpen zijn te veel te hooi en te gras gekozen; het boek ontbeert een duidelijke redactionele greep en ordening. Veel van de benaderingen zijn te beperkt van opzet en te kortzichtig, of

misleidend, in hun suggestie van langere historische lijnen. Eigenlijk staat alleen het hoofdstuk van Heilbron over 'Nederlandse vertalingen wereldwijd' stil bij de langere geschiedenis van het Nederlands in een veranderend systeem van wereldtalen. Hij slaat dan echter weer de plank mis als hij van de marginaliteit van het Nederlands en van cultuurproducten in die taal overstapt naar de conclusie dat 'de ontvankelijkheid voor Nederlandse culturele uitingen nauw (samenhangt) met de positie van landen in het internationale statenstelsel'. De hoofdstukken over Rembrandt en het Concertgebouworkest laten wel anders zien. Zoals trouwens ook de internationale toeloop naar de Vermeer-tentoonstelling in Den Haag. Nederland is bij tijd en wijle een opmerkelijk knooppunt in de stromen van internationaal cultuurtoerisme - toch een van de verschijningsvormen van de hedendaagse culturele mondialisering.

Rob Kroes

Geven en delen of geven en nemen?

Aafke E. Komter (ed.), *The Gift. An Interdisciplinary Perspective*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1996.

De lezenswaardige bundel *The Gift* vertegenwoordigt een even grote diversiteit in auteurs en tijdsperiodes als uniformiteit in verklaringen van de gift. De diversiteit omvat sociologen, antropologen, economen en filosofen; de tijdsspanne strekt zich uit van het begin van deze eeuw, met Georg Simmel (1908) en Bronislaw Malinowski (1922), tot aan 1996, met Komters eigen werk. De uniformiteit in de bundel zit in de conceptualisering van de gift, waarin de spanningen tussen eigenbelang en altruïsme, reciprociteit en gulheid, *quid pro quo* en onverplicht delen, weliswaar steeds worden genoemd en een enkele keer ook geproblematiseerd, maar niet volledig uitgewerkt. Met name Marshall Sahlins en Pierre Bourdieu erkennen een verschil tussen de sfeer waarin reciprociteit waarden genereert en die waarin giften en geven in zichzelf waarde hebben, los van hun functionaliteit, op een later tijdstip. De eerste bladzijde van Komters inleiding laat zien hoe snel er over de kloof van de verschillende sferen van waarden wordt heengestapt: 'Gift exchange is the cement of social relationships' (p. 3). Geven (*gift*) wordt hierin direct verbonden met ruilen (*exchange*), in plaats van dat beide sferen in relatie tot elkaar geanalyseerd worden. (Sahlins beschouwt geven en ruilen als twee uitersten van een continuüm van ruilvormen). Door dit

samenrapen van de woorden geven en ruilen krijgt het begrip geven meteen aan het begin van de bundel een functionalistische *quid pro quo* betekenis (in het ook door Hare Majesteit verwoordde 'cement van de samenleving'), die je later in het boek moeilijk weer kwijt raakt. Maar misschien moet Komters gebruik van het woord *exchange* niet zo economistisch opgevat worden.

Het belang van de bundel zit vooral in het feit dat het de klassieke werken over de gift uit de antropologie, sociologie, economie, filosofie en sociale psychologie bij elkaar brengt. Aafke Komter geeft onderzoekers in verschillende disciplines daarmee een belangrijk hulpmiddel in handen om het vraagstuk van de gift verder uit te werken. Hoe gemakkelijk is het niet geweest voor verschillende disciplines - de economische voorop - om bestudering van de gift te verwijzen naar een andere discipline, omdat het onderwerp slecht paste in het paradigma van het eigen vakgebied. Deze bundel drukt iedere sociale wetenschapper met de neus op de interdisciplinaire dimensies van de gift en op de morele, symbolische, sociale en economische waarden van zowel de gift als het geven.

Komter geeft aan, dat de gift voornamelijk vanuit drie scholen wordt bestudeerd: het functionalisme, het structuralisme en het symbolisch interactionisme. Juist door de overschrijding door deze scholen van de grenzen tussen disciplines wordt het steeds minder mogelijk vol te houden om de studie van de gift af te schuiven op een andere discipline. Toch laten alle drie bovengenoemde scholen de gift erg dicht aanschurken tegen ruil, reciprociteit, gelijkheidsdenken en verlicht eigenbelang: noties die we in het dagelijks leven niet direct verbinden met 'geven en delen' maar eerder met markt-transacties en het gelijk-oversteken van 'geven en nemen'. De bijdragen in de bundel zijn het interessantst wanneer zij iets van de spanningen tussen geven, altruïsme en delen enerzijds en ruil, eigenbelang en reciprociteit anderzijds erkennen en analyseren.

Marshall Sahlins beschrijft de gift als liggend op een continuüm van pure onverplichte gift, via positieve reciprociteit (= ruil) naar negatieve reciprociteit waarin puur eigenbelang leidt tot dwang en afpersing. De stappen op de lijn van pure gift via ruil naar Hobbesiaanse toeëigeningsmechanismen correleren volgens Sahlins met een toenemende sociale afstand. Sahlins analyse is minder uitgewerkt dan het recente betoog van Abram de Swaan.¹ De vraag blijft hoe we tot een steeds verdere verkorting van sociale afstanden kunnen komen opdat er geen groepen mensen meer buiten de samenleving zullen vallen. Sahlins verklaring van de gift hangt nauw samen met een antwoord op deze vraag. Alvin

Gouldner omzeilt in zijn bijdrage deze netelige kwestie door alleen giften tussen gelijken te beschouwen in een rechtvaardigheidsdiscours van rechten en plichten, 'geven en nemen'. Ook Barry Schwarz redeneert vanuit het gezichtspunt van de verdelende rechtvaardigheid, maar hij benadrukt juist het belang van *ongelijkheid*, niet tussen de gift-uitwisselaars maar in de giften zelf. Om de gift-relatie te laten bestaan dient er volgens Schwarz steeds sprake te zijn van een ongelijke 'schuldbalans'. Het aardige van dit inzicht is, dat het de gift duidelijk onderscheidt van ruil, waarin juist de gelijkwaardigheid en het gelijk-oversteken bepalend zijn. David Cheal probeert de gift een gedeeltelijk economische verklaring te geven zonder direct te vervallen in de rationele keuze-benadering, door giften te plaatsen in een morele economie. Het is jammer dat hij daarvoor meent gebruik te moeten maken van het nutsbegrip, wanneer hij stelt dat de gever met haar gift streeft naar nutsmaximalisatie voor de ontvanger. Daarmee sluit hij zijn morele economie onbedoeld toch op in het (neo-) klassieke paradigma.

Een van Aafke Komters eigen bijdragen aan het boek is een empirische studie naar geven in Nederland, waarbij immateriële giften, zoals zorgverlening, expliciet worden meegenomen. De meeste gevers en ontvangers van giften blijken vrouwen te zijn, zoals ook uit de *case study* van Cheal in Canada naar voren komt. Ondanks een oververtegenwoordiging van vrouwen onder armen concludeert Komter dat het geven van giften geen enkele compensatie vormt voor sociale ongelijkheid. Haar argument klinkt overtuigend, namelijk dat degenen die niets te geven hebben ook weinig ontvangen. Hieraan verbindt Komter een kritiek op voorstanders van een zorgzame samenleving - maar doet daarmee zorg-ethici tekort, die het geven van zorg, wederom met name door vrouwen, wel degelijk herkennen als belangrijk onderdeel van het welzijn van mensen. Dit juist omdat het geen materiële gift betreft, die in sterke mate afhankelijk is van het inkomen van de geefster, maar een gift in termen van tijd, energie, en aandacht.² In een volgend hoofdstuk belicht Komter een interessante en vaak onderbelichte dimensie van de gift: macht, in samenspel met gender-relaties. De erkenning van de werking van macht in gift-relaties is relevant om giften van hun soms te romantische sfeer te ontdoen.

Pas in het hoofdstuk van Pierre Bourdieu komt de noodzaak naar boven om de gift ontologisch te onderscheiden van reciprociteit. Bourdieu doet dat door onderscheid te maken tussen deelnemers aan gift-relaties, die niet handelen op basis van reciprociteit, en de toeschouwer, die op afstand en over een langere tijdsperiode een proces van reciprociteit kan herkennen in de interdependente gift-relaties binnen een gemeenschap.

De bijdrage van David Schmitz is een dynamisering van de rationele keuze-benadering, waarin verlicht eigenbelang een centrale rol speelt. Schmitz wordt van repliek gediend door Christopher Jencks en Amartya Sen, met diens beroemde artikel over rationele gekken. De bundel sluit af met twee hoofdstukken - het ene theoretisch, het andere empirisch - over altruïsme en jodenhelpers in de Tweede Wereldoorlog. Samuel en Pearl Oliner zijn zeer minutieus te werk gegaan, door eerst het begrip altruïsme te ontleden en vervolgens in 700 interviews met jodenhelpers, niet-helpers en overlevende joden van de Tweede Wereldoorlog een verklaring te zoeken voor altruïstisch gedrag. In die verklaring blijkt de interdependentie tussen interne, persoonlijke factoren en externe omstandigheden van helpers centraal te staan. De interne en externe factoren beïnvloeden de keuzemogelijkheden die mensen ervaren, een stap vóór het uiteindelijke kiezen dus. Jodenhelpers zagen keuzemogelijkheden waar anderen deze niet zagen of niet als opties erkenden. Het empirische hoofdstuk is hoopvol, omdat het concrete opvoedingskenmerken aangeeft die positief correleren met altruïstisch gedrag. Een belangrijk element daarin is de vage grens tussen 'wij' en 'de anderen', ofwel de korte sociale afstand die jodenhelpers ervoeren. Daarmee zijn we aan het einde van de bundel een stap verder dan alleen de hypothese dat giften correleren met sociale afstand.

Irene van Staveren

Noten

1. Abram de Swaan, 'Identificatie in uitdijende kring', *AST*, 20 (1994) 3, 6-25.
2. Henk Manschot & Marian Verkerk (red.), *Ethiek van de zorg. Een discussie*. Amsterdam en Meppel: Boom, 1994. Selma Sevenhuijsen, *Oordelen met zorg. Feministische beschouwingen over recht, moraal en politiek*. Amsterdam en Meppel: Boom, 1996.